

Mønt, mål og vægt i dansk middelalder

Historie/Jyske Samlinger, Bind Ny række, 19 (1991)

Link til pdf:

http://img.kb.dk/tidsskriftdk/pdf/ho/ho_nrk_0019-PDF/ho_nrk_0019_74241.pdf

Link til webside:

<http://tidsskrift.dk/visning.jsp?markup=&print=no&id=74241>

pdf genereret den : 28/5-2008

Mønt, mål og vægt i dansk middelalder

Af *Svend Gissel*

L. E. Fauerholdt Jensen: *Mark Sølv. Mark Penninge – Mark Korn. Mønt. Mål og Vægt i Danmark 1000-1340.* (Odense University Press, 1990). 120 s.

I løbet af seks år har landinspektør L. E. Fauerholdt Jensen udsendt fire metrologiske værker, en bemærkelsesværdig præstation, der tillige betyder et metodisk nybrud i dansk og norsk metrologisk forskning – et nybrud, der kræver en stillingtagen, ikke mindst fra historisk hold.

Det norske indslag, Mål, Vægt og Landskyld i Norge fra 1270 til 1683. Akerhuslisten, Oslo 1989, falder lidt uden for nærværende kontekst, hvorfor denne bog ikke vil blive behandlet her. Det samme gælder forfatterens nyeste arbejde, Mark Guld. Mark Jord – Ledning. Jordinddeling i Danmark 1200-1340, Aalborg 1991. Det i disse linjer anmeldte værk er imidlertid så nært forbundet med Fauerholdt Jensens grundlæggende skrift, doktorafhandlingen Danske Kornmål i 1600-tallet. Kornskæpper og korntønder før 1683 med tilbageblik til middelalderen, Odense 1986, at det falder naturligt i denne sammenhæng at tage principiel stilling også til det ældre værk.

Fauerholdt Jensen (i det følgende F. J.) har fra starten fundet sikker støtte ved Odense Universitet¹, på hvis forlag han har fået udgivet begge de skrifter, der her især interesserer os. Medens de to Odense-professorer E. Ladewig Petersen og John W. Perram har bedømt doktorafhandlingen overvejende positivt², har bogen mødt stærk kri-

tik i en anmeldelse af f. v. landsarkivar Jens Holmgaard³. Som det tredje medlem af det udvalg, der var nedsat til bedømmelse af F. J.'s afhandling fra 1986 – de to andre var Ladewig Petersen og Perram, indtog anmelderen fra starten en særdeles kritisk holdning. Jeg lod imidlertid den intrikate problematik og afhandlingens originale tænkning komme doktoranden til gode og tilsluttede mig derfor det standpunkt, at afhandlingen burde antages til forsvar for doktorgraden.

Jeg mener fortsat, at min stillingtagen i 1986 var rigtig, men har arbejdet videre med problemerne og har allerede ytret mig om bogen flere steder⁴. De bemærkninger, jeg herved har ladet falde, er ganske vist ikke tilfældige, men dog så spredte og parer tetiske, at såvel F. J. som også andre har krav på en mere samlet vurdering fra min side.

Da professor E. Ladewig Petersen i sin anmeldelse⁵ konfronterede F. J.'s doktorafhandling med Svend Aakjærs Maal, Vægt og Taxter i Danmark, 1936⁶, mente jeg at måtte bringe en kort replik⁷, som skal uddybes her:

Det blev af Ladewig Petersen fremhævet, at F. J.'s arbejde havde to fortrin frem for Aakjærs, nemlig dels et principielt homogent materiale og dels en teknisk-homogen behandling. Dette giver (if. Ladewig Petersen) F. J.'s bog »en absolut gevinst, som må være afhandlingens bærende og blivende resultat«. Det må hertil benævnes, at F. J.'s 1500- og 1600-tals materiale godt nok kan karakteriseres som ensartet, men ikke i sig selv bringer noget resultat, der løser de problemer, som undersø-

ges i afhandlingen⁸. Grundlaget for F.J.'s skæppekonstruktioner er *ikke* det »principielt homogene materiale«, men en i relation til de danske kornmålssystemer i nyere tid særdeles fremmedartet og uheldig kilde, Anders Sunesens skæppebeskrivelse, hvis anvendelighed i de senere perioder heller ikke Ladewig Petersen finder dokumenteret – og da slet ikke Jens Holmgaard⁹ eller jeg. Personlig mener jeg, at F.J.'s anvendelse af dette kildested som strukturelt paradigme for senere perioder er forfejlet¹⁰, og at virkeligheden må søges nærmere ved det »principielt homogene materiale«¹¹. Derimod må jeg komplimentere Svend Aakjær, fordi han stort set nøjes med at lade Anders Sunesen tale for sig selv¹².

Omend Anders Sunesens skæppestruktur er uigennemsigtig¹³ og måske kan anses for lærd teori¹⁴, kunne F.J.'s beregninger af skæppestrukturen i 1500- og 1600-tallet jo imidlertid godt være rigtige. E. Ladewig Petersen mener¹⁵, at de kan have noget for sig og støtter sig herved bl.a. på John W. Perram's sandsynlighedsberegninger. Der er imidlertid to små, men ikke uinteressante forskelle på de to Odenseprofessorers argumentation. Perram mener ligesom F.J., at den nyere skånske skæppe »bedst lader sig tilpasse en cylinder, hvis diameter er lig med højden«¹⁶. Perram vælger altså her formelen $V = \pi \times \frac{1}{4} \times h^3$ i stedet for den sædvanlige ($V = \frac{\pi}{4} \times h^3 \times (A^2 - 1)$), hvorved han tillige (som s. 61 F.J.) fastholder den rhinske fod¹⁷. De to ikke-historikere indtager her samme standpunkt medens E. Ladewig Petersen¹⁵ på sin side finder det »metodisk højst uheldigt og iøvrigt matematisk unødvendigt« her at fravige den formel, som F.J. ellers anvender overalt i datidens Danmark. Ladewig Petersen fastholder altså diagonalen¹⁸ i formelen $V = \frac{\pi}{4} \times h^3 \times (A^2 - 1)$ også for det

nyere Skånes vedkommende, hvorved han må opgive den rhinske fod og accepterer den, der passer bedst med den foretrukne formel. Såvel Ladewig Petersen som Perram går let henover disse meningsforskelle; men Ladewig Petersen og jeg er formentlig enige om, at hvis blot *muligheden* for en anden beregning end Anders Sunesens er til stede, er det begyndelsen til enden for F.J.'s teori. Det kan undre, at netop de to matematikere ikke har været de første til at drage denne slutning. Når anmelderen har været skeptisk over for F.J.'s strukturering af skæpperne, skyldes det fra først af, at den strider imod de skæppestrukturer, som vi kender fra bevarede skæppemål, dels fra Skåne i nyere tid, dels fra de middelalderlige Hansebyer. Det er nu min hensigt så langt kræfterne rækker at gå videre med sagen, indtil jeg – forhåbentlig – har kunnet fremsætte en begrundet opfattelse af den danske skæppestruktur i ældre tid.

I »Mark Sølv« har F.J. gentaget sit kunststykke. Medens Aakjær nøjes med at lade middelalderkilderne ytre sig om de danske mk. sølv og deres internationale relationer i datiden¹⁹, søger F.J. – denne gang åbenlyst uden bevis – sit paradigme i det engelske Towerpund²⁰.

Når man forsker i mål, vægt og mønt, kommer man ofte ud for at skulle tage stilling til marginalværdier, og dette ved F.J. så godt som nogen. For skæpperne og tøndernes vedkommende gælder det topmålet. Problemerne er imidlertid mere komplicerede i forbindelse med mk. sølv, fordi man her har såvel interne usikkerhedsmomenter²¹ som eksterne²².

På denne baggrund finder anmelderen det beklageligt, at forfatteren ligesom i sit arbejde om de danske kornmål går konsekvent uden om det betydelige materiale, som findes i museerne, her

møntsamlingerne²³; ved studiet af de gamle mønter finder man ganske vist andre marginalværdier (slid), men ikke de ovennævnte.

Da der i kildematerialet på flere punkter er en indbygget unøjagtighed, føler forfatteren sig ved sin eksklusive benyttelse af skriftlige kilder tvunget til at indtage en utraditionel subjektiv holdning, som ikke lader de eksisterende kilder vederfares fuld retfærdighed.

F. J. opstiller derfor indledningsvis to aksiomer, der dominerer bogen, men som han ikke har undersøgt fyldestgørende, og som bør nøjere efterprøves, nemlig:

- 1) At den uomgængelige Kölnermark i ældre tid ikke havde den »klassiske« tyske vægt 233,85 g., men var lig med Towermarken (1 mk. sterling) på 233,28 g. (s. 8), samt
- 2) at man derfor kan udlede den (de) danske mk. sølv af den tilsvarende engelske mk. under Vikingekongerne Svend I Tveskæg og Knud II den Store, »der begge anvendte engelske møntmestre først i England og senere i Danmark« (s. 8).

Hertil kan føjes:

- 3) At »den officielle mønt på landsplan i opløsningsperioden²⁴ igen blev sterling« (s. 14 f., 21).

Ved »definitionsvalget« af Towervægten (grundlæggende Towerpundet) som udgangspunkt undgår F. J. den tilknytning til det tyske møntsystem, som det skriftlige kildemateriale, bl. det ældste fra 1224-25, indicerer.

Ligesom i »Danske Kornmål« er F. J.'s synspunkter særdeles interessante og konsekvent gennemførte, hvorfor anmelderen nødig ville have været dem foruden; men trods analoge træk mellem Towermarken og Kölnermarken, som gør forfatterens hovedopfattelse forståelig, mener jeg ikke, at man kan se bort fra den klare terminologiske tale i 1200-tallets diplomer, hvori der i

dansk sammenhæng udelukkende henvises til Kölnermarken (og Troyesmarken). F. J.'s manglende klarlæggelse og dokumentation af sine grundbegreber (s. 7-8) er naturligvis utilstedelig i et seriøst forskningsarbejde, og valget af Towermarken fører til uheldige talmæssige bivirkninger. Det er endvidere en svaghed hos F. J., at han som ikke-historiker ikke altid forsår at skille klinten fra hveden og derfor i sine videre udredninger undertiden kommer i metodisk uføre. Formentlig kunne F. J. have undgået nogle af bogens skavanker, hvis han havde været mere belæst. Hans Litteraturfortegnelse s. 118 er som i andre arbejder formodig, hvilket rammer ham hårdt i netop dette arbejde, for hvis emne den omfattende internationale litteratur er særdeles relevant. Især den nye litteratur er svagt repræsenteret, hvoraf man dog ikke altid kan slutte, at forfatteren ikke har kendt den. Blandt de forskere, hvis værker F. J. med udbytte kunne have gjort sig fortrolig med, kan nævnes Søren Balle²⁵, Kjell Runquist²⁶ og Harald Witthöft²⁷. Sådanne huller er medvirkende til den betydelige grad af usikkerhed, som læsningen af F. J.'s værker fremkalder.

Anmelderen, som også i denne sammenhæng melder mig som positivist, må søge at konfrontere F. J.'s aksiomer med de skriftlige kilder. Møntmaterialet selv kender jeg beklageligvis ikke, hvorfor jeg må finde det særdeles ønskeligt, at det på anden måde inddrages i debatten²⁸.

F. J. Har uomtviste sig ret, når han som en grundpille for sin opfattelse fremfører, »at det engelske møntvæsen må betragtes som et af de mest stabile i Europa, og at man har en ganske klar viden om dets udvikling lige fra dets start i 700-tallet og til i dag«²⁹. F. J. påpegede dette allerede 1986³⁰ – det følgende år efterfulgt af Søren Balle med

en fyldig og velargumenteret redegørelse for den engelske vægttradition³¹, som Balle præsenterede som »stamfader til det danske møntvæsen under Svend Tveskæg og Knud den Store«³².

Hvad angår dette sidste punkt må det understreges, at anvendelsen af engelsk vægttradition i Danmark ikke kan anses for historisk dokumenteret, da der ikke foreligger en moderne analyse af det danske møntmateriale og åbenbart heller ikke er bevaret skriftlige vidnesbyrd om engelsk-danske møntrelationer i Vikingetiden eller den følgende tid³³. Disse metodiske krav – især kravet om eksistensen af relative værdier – er for senere perioder præciseret af den nyeste forskning³⁴, og jeg mener, at der i konsekvens heraf må stilles tilsvarende garantikrav m.h.t. årtierne omkring år 1000; ellers må man lade emnet ligge med et *non licet*. F.J., der ellers selv anvender relativitetskriteriet³⁵, fraviger det netop på dette afgørende punkt³⁶.

Som Søren Balle og F.J. begge antager, viser det sig ved udredning af de engelsk-tyske møntforhold, at den engelske mk. sølv ikke eksklusivt havde gyldighed i Nordsøimperiets tidligere område (her tager jeg forbehold), men var nært knyttet til førende møntstandarder i det nordvestlige Kontinentaleuropa, således at hele denne økonomisk højt udviklede region i den daværende periode (1200-1300-tallet) havde fælles sølvvaluta hvilket – med eller uden foregående indsats fra Knud den Store – også fik indflydelse på vore hjemlige forhold, som det første gang ses 1224-1225.

Det er i denne forbindelse afgørende for forskningen, at den faste engelske vægttradition gør det muligt at finbelegge også Kölnermarken – og dermed Troyesmarken³⁷.

Kjell Runquist øvede nok sin væsentligste indsats i studiet af dansk mønthistorie, da han i sit sidste arbejde (se

ovenfor, note 26) introducerede og behandlede den florentinske bankmand Francesco Balducci Pegolotti's skrift *La Pratica della Mercatura* fra ca. 1340, som ikke tidligere havde spillet nogen rolle for kendskabet til de middelalderlige mk. sølv i Danmark³⁸. Pegolotti ligestiller utvetydigt den store Kölnermark med Towermarken³⁹. Da »det til enhver tid har kostet at få vekslet valuta«⁴⁰, kunne man nok have sine tvivl om nøjagtigheden af denne identifikation, og det har anmelderen også haft; men da Harald Witthöft med inddragelse af Troyesmarken når til samme resultat i større sammenhæng, mener jeg ikke, at det er muligt for nærværende at nå til større sikkerhed, og tilslutter mig Søren Balle – samt F.J.'s udkommenterede vurdering – når de sætter såvel Towermarken som Kölnermarken (i 1200-1300-tallet) lig med 233,28 g.⁴¹ Witthöft påviser videre⁴², at Kölnermarken var 19/20 af Troyesmarken, som dermed kommer på 245,56 g.⁴³.

Med sit kvalificerede gæt om Kölnermarkens størrelse har F.J. imidlertid ikke »løst« alle herhenhørende problemer, for han vil videre og giver sig i kast med møntsølvets finhed. Dette sker særdeles påfaldende under hans behandling af diplommateriale vedrørende de dansk-tyske forhandlinger 1224-1225.

De tre diplomer (af hvilke to dateres til 1224 4/7 og 1225 17/11 og det tredje – omend udateret – kan placeres i det tidlige efterår 1224), som opstiller betingelser for frigivelsen af de danske konger Valdemar II Sejr og Valdemar III den Unge, findes i original i Schwerin og har flere gange været benyttet⁴⁴. F.J. citerer dem fra *Diplomatarium Danicum* og *Danmarks Riges Breve*⁴⁵.

Efter F.J.'s opfattelse betyder ændringen fra 40.000 mk. sølv i løsesum i det første brev til 45.000 mk. sølv i de to sidste breve⁴⁶, at der i den danske

mark var mindre rent sølv end i Kölnermarken (d.v.s. Towermarken!), at den altså var mindre lødig⁴⁷. Når F. J. således forudsætter, at de to summer i realiteten var identiske, kan jeg ikke følge ham. Det er her vigtigt at påpege, at der i den stipulerede aftale indgik en række andre faktorer⁴⁸, som gør regnestykket som helhed uoverskueligt, hvorfor det er metodisk forkert af F. J. at opstille den isolerede ligning $40.000 = 45.000 \text{ mk. sølv}^{47}$. I stedet slutter jeg af den klare formulering i kilderne⁴⁶, at 1 dansk mk. sølv på det anførte tidspunkt var lig med 1 Kölnermark eller $233,28 \times \frac{15}{16} = 218,7 \text{ g}^{49}$.

Omend F. J.'s kildegrundlag svigter, når han alligevel frem til vægten 218,7 g for 1 dansk mk. sølv; men det sker ved, at han som grundlag vælger det *engelske* møntsølvs lødighed (suppleret med en møntforringelse omtalt i Slesvigs stadsret ca. 1150). At F. J. således ved sammenligning med de 45.000 mk. sølv når en »eksakt overensstemmelse med indholdet af rent sølv i de 40.000 mk. kølnsk« (s. 12), frikender ham ikke for den historisk set problematiske fremgangsmåde, at han analyserer en sølvmark, der i kilderne utvetydigt identificeres som mk. kölnsk, som om det var en Towermark; vi møder altså her et dobbelt kildemisbrug⁵⁰.

At F. J. i denne sammenhæng sætter tallenes tale over, hvad der kan anses for historisk forsvarligt, svarer til hans holdning ved bestemmelsen af skæppestruktureringen i Danske Kornmål.

Det er bemærkelsesværdigt, at Witthöfts mere præcise fastlæggelse af Troyesmarken⁵¹ gør det muligt at foretage en mere korrekt beregning af 1 dansk mk. sølv anno 1282 end F. J.'s, nemlig således: $246,08 \times \frac{8}{4,5 \times 2} = 218,7 \text{ g}^{52}$. Der tegner sig herved et klarere billede af den danske mk. sølvs status i 1200-tallet. At niveauet 1334 var dalet til 209,95 g eller mindre⁵³, kan næppe

overraske; vi har her at gøre med den såkaldte Roskildevægt⁴, hvis udbredelse og nærmere betydning er ukendt.

I sin beregning af markværdierne 1224-25 sætter F. J. lødigheden af det engelske møntsølv til $15/27$ og dermed af det danske til $8/9$ ⁴⁷. Disse lødighedsprincipper gennemfører han så i resten af sin undersøgelse⁵⁵; men det må understreges, at de således tilvejebragte danske møntværdier bygger på et vilkårligt grundlag, som ikke har støtte i kilderne⁵⁶. Jeg må derfor tage afstand fra denne finberegning af de danske sølvmonter.

Forekomsten af engelske sterlinge i Danmark er interessant, men rejser også nogle spørgsmål. F. J. introducerer dem med en toldrulle fra 1316, »her gengivet efter Hvitfeldt« (s. 15). Faktisk er Hvitfeldt vor eneste kilde til rullen, hvorfor F. J. for så vidt overspiller tolkningen af den, når han præciserer, at de deri omtalte sterlinge er engelske – og ikke franske eller tyske (s. 19, 21); men til alt held er der bevaret et handelsprivilegium af 1366/10/8 til byen Zutphen i Holland, hvoraf det udtrykkeligt fremgår, at der skulle betales 32 *engelske* sterlinge i told af hver kogge⁵⁷, og jeg tilslutter mig derfor F. J.'s tolkning af sterlingene i Hvitfeldts tekst.

F. J. medgiver anvendelsen af sterlingene som toldafgifter (en karakteristik, at »den officielle mønt på landsplan i opløsningstiden igen blev sterling« (s. 14-15).

F. J.'s bemærkning er i flere henseender uheldig: Det er ikke bevist, at dansk møntvægt i Vikingetiden var identisk med den engelske (se ovenfor), men da slet ikke, at der fra 1316 skulle være en forbindelse tilbage til Knud den Store – hvilket ellers »igen« kunne antyde. Endvidere er der grund til at mene, at det ikke først var i 1300-tallet, at sterlingene slog igennem i Danmark. Tværtimod er det tænkeligt, at sterlin-

gene havde endnu større gennemslagskraft i sidste halvdel af 1200-tallet. Dette svarer til, hvad vi ved fra Witthöft (s. 93) for Nordvesteuropas vedkommende, og det stemmer også overens med, hvad vi kan udlæse af diplomer og møntfund i Danmark og Slesvig-Holsten⁵⁸.

I løbet af 1300-tallet fandt sterlingene så deres plads i det lybsk-baltiske system, der rådede herhjemme i det næste par århundreder, og hvorefter 1 kölnsk sølvmark sattes lig med 5 sk. grot eller 15 sk. sterling⁵⁹. I sin tolkning af 1316-rullen har F. J. imidlertid ret på et væsentligt punkt, nemlig når han skriver, at rullen viser en »officiel« anvendelse af sterlingene »på landsplan«. Toldrullen omfatter småtold eller styktold, nemlig af såvel danske varer (heste, øksne, smør, fisk m.v.) som udenlandske – omtalen af klæde fra Leyden viser sterlingenes anvendelighed også i Nederlandene; men hvor langt brugen af sterlinge var trængt ind i det danske samfund, ses af, at enhver bonde, som havde krohold, skulle betale 6 sterlinge af hver tønde øl. Det var ved hjælp af handelen – og ved siden af Skånemarkedet må vi især nævne Ribemarkedet med heste og øksne⁶⁰, at danskerne fik sterlinge til landet.

Hvorledes forholdene har udviklet sig efter 1316, kan vi endnu ikke vide i detaljer, og det ville være halsløs gerning at forsøge en analyse deraf, så længe Nationalmuseets store værk Danmarks Middelalderlige Skattefund ca. 1050 – ca. 1550⁶¹ ikke er fulgt op med repræsentative undersøgelser af mønternes vægt og lødighed, hvilket godt nok vil være et herkulisk arbejde. Billedet ser imidlertid ud til at blive mere broget ind i 1300-tallet, end det havde været i 1200-tallet, hvis man skal dømme efter provenuet af den 1311 igangsatte indsamling af Viennetienden⁶². Møntsorterne varierer her kraftigt fra

stift til stift; mest karakteristisk – og repræsentativ – virker brugen af mk. skånsk i Lunde stift, af mk. kölnsk i Roskilde stift og af grot tournois i Ribe stift. Møntfundene, vel især det store Kirialfund fra ca. 1365, viser imidlertid, at engelsk mønt fortsat spillede en meget betydelig rolle i Danmark.

F. J. har sandsynliggjort, at den franske grot tournois på 3,888 gr. = 3 fastlandssterlinge à 1,296 g i en årrække, nemlig 1333-1352, fungerede som norm for det danske møntsystem, idet 5 sk. grot i kilderne sættes lig med 1 mk. sølv i kölnsk vægt. F. J. antager dog stadig, uden at jeg kan se det berettigede heri, at Kölnermarken i realiteten var en Towermark, hvis lødighed (25/27) han derfor fortsat regner med (s. 16-17). Det er korrekt (F. J., s. 21), at der i 1350'erne var nogen usikkerhed m.h.t. kursen af grot tournois⁶³, og at man derfor – i alt fald til tider⁶⁴ – »igen« anvendte engelsk mønt som standard; men som helhed sattes i den følgende tid 1 mk. sølv lig med 5 sk. grot, 15 sk. sterling eller 45 sk. lybsk – og således, at 1 sk. lybsk var lig 2 sk. skånsk (F. J., s. 23-27).

Denne »grottakst«, som jeg⁶⁵ har kaldt den, benyttedes helt frem til ca. 1560 – altså i ca. 200 år⁶⁶. Men hvilken status har udgangspunktet 1 mk. sølv haft? Når der taltes om mk. sølv i Danmark fra og med 1350'erne, blev den ret sjældent defineret som Kölnermark. Som oftest var den ubenævnt og har altså ikke behøvet nogen ekstra betegnelse; Kölnermark var den i alt fald ikke.

F. J. regner sig (s. 22-23) via sterlingkursen frem til, at 1 sk. lybsk var lig med 4,86 g og 1 dansk mk. sølv følgelig 218,7 g sølv (8/9). Jeg går forsøgsvis en anden vej: Jeg bruger 1 Kölnermark på 233,28 g sølv = 3 mk. lybsk à 16 sk. I Danmark var 1 mk. sølv imidlertid ikke lig med 48 sk. lybsk, men kun med 45 sk. lybsk eller 218,7 g sølv. I konklusio-

nen er jeg således enig med F. J., idet jeg dog udelader lødighedsbestemmelsen; jeg anser derfor heller ikke denne mark for specielt vestdansk (F. J., s. 80).

Det ser da ud til, at man i det genoprettede danske monarki vendte tilbage til den danske mk. sølv, som fandtes i 1200-tallets Danmark, men kun som regneenhed – den blev ikke udmøntet⁶⁷. Genindførelsen – i princippet – af Valdemar II's mk. sølv må være årsagen til, at kilderne ikke længere præciserer marken som Kölnermark.

Som det ses – nok engang, var det især fastlandsvalutaer, der konstituerede den danske sølvmark, altså 5 sk. grot tournois, 15 sk. (fastlands(?))sterlinge og 45 sk. lybsk.

Efter udredningen af de forskellige mk. sølv tager F. J. penge- og kornværdierne op. Medens han til sin behandling af sølvvalutaerne på en enkelt undtagelse nær (Witthöft) råder over alle væsentlige holdepunkter til deres bedømmelse, fremgår det tydeligt af hans gennemgang af tidens danske pengeforhold, at han mangler et vigtigt træk i den pengehistoriske udvikling, nemlig den af møntskatten betingede ansættelse af 1 mk. sølv til 2 mk. penge i Danmark ved år 1240 (jfr. nedenfor). Han sætter derfor konsekvent værdien af 1 mk. sølv til 3 mk. penge i hele første halvdel af 1200-tallet, hvilket er beklageligt. Det fører nemlig til, at han får en dårlig udgangsposition til sin vurdering af kornmålene i Kong Valdemars Jordebog, der er hans hovedkilde til klarlæggelse af udviklingen i kornmålene fra Valdemar II's tid frem til 1600-tallet – en udvikling, som det vel er hans inderste og sidste hensigt med bogen *Mark Sølv* at redegøre for, da kornmålene jo var udgangspunktet for hans metrologiske forskning.

Det kan ikke være stedet her at gå ind på alle detaljer i de danske penge-

værdier ca. 1250-1340 (F. J., s. 28-63), så meget mindre, som de er behæftede med betydelige huller og usikkerhedsmomenter⁶⁸. Det må i midlertid understreges, at F. J. ikke sjældent løber sur i begreber som f.eks. slyldjord og brydeafgift (se s. 48-51), hvorfor det må frarådes læsere, som ikke er kyndige på området, uden videre at tage hans tal for gode varer.

Forholdet (d.v.s. forholdene) mellem mk. sølv, mk. penge og mk. korn i Kong Valdemars Jordebog er – som det vil vides – meget væsentligt for dansk økonomisk historie. »ordebogen« dateres som bekendt summarisk til 1231, hvilket kan være misvæsende for den ukyndige benytter, da året 1231 kun er een blandt en række nære eller mindre eksakte dateringer af forskellige partier i håndskriftet⁶⁹, hvilke F. J. i sin analyse⁷⁰ ikke synes at have bemærket.

F. J. sætter derfor 1 dansk mk. sølv til 3 mk. penge i *hele* Kong Valdemars Jordebog⁷¹ – uanset at dette håndskrift består af særdeles uensartede elementer hidrørende fra en temmelig lang periode (jfr. n. 69). Det er korrekt, at der i begyndelsen af 1200 tallet gik 3 mk. penge på 1 mk. sølv⁷²; men når F. J. med sin alt for præcise datering af Skånske lov til ca. 1202, »Eriks Sjællandske Lov« til ca. 1215 og »Valdemars Sjællandske Lov« til ca. 1241⁷³ – alt uden hensyn til overleveringen – benytter disse love⁷⁴ til at godtgøre denne pengekurs (se s. 65), er han på vildspor, idet der er klare indicier for, at 1 mk. sølv ca. 1240 var lig med 2 mk. penge, hvilket bl.a. fremgår af en sammenstilling af Indkøbstlisten og Hovedstykket i »jordebogen«⁷⁵.

Forbedringen af pengenes værdi fra 3 til 2 mk. pr. mk. sølv i enest 1240 er så evident, at historikerne Arup og Ulsig har tilskrevet fastsættelsen af fredkøbsbøden i tillæg B III til Skånske lov til 26,67 mk. (i st. f. 40 rik.) netop denne

møntforandring (Jfr. Skånske lov § 175). Omend dette lovtillæg ikke er umiddelbart daterbart⁷⁶, virker Arups og Ulsigs tolkning overbevisende⁷⁷.

Møntforbedringen blev som ovenfor berørt finansielt muliggjort ved en møntskat, der ca. 1231 tildels var gennemført i Jylland, især i Ribe stift, og i løbet af 1230'erne blev det på Øerne, men vist først 1249 i Skåne. Allerede i 1250'erne forringedes mønten imidlertid igen⁷⁸; men 2 mk. penge har altså i Vestdanmark i en periode af uvis længde været lig med 1 mk. sølv⁷⁹. Dette dokumenterer F. J. iøvrigt selv (s. 88) med henvisning til hertug Abels privilegium af 1240 3/8, men forklarer det (s. 89) med, at den omtalte pengeværdi var den gamle fra 1100-tallet, hvilket altså ikke holder stik. 1 mk. sølv var faktisk lig med 2 mk. penge i 1240. F. J.'s tolkning af landskabslovenes ældste bøder kan heller ikke opretholdes – ikke alene fordi hans lovцитater ikke kan dateres, men desuden fordi paragraffernes retsgyldighed er usikker⁸⁰.

Som ovenfor antydet svinger møntkursen i Kong Valdemars Jordebog, p.gr.a. »jordebogens« sammensatte karakter, og F. J. har derfor undertiden ret i sin benyttelse af kursen 1 mk. sølv = 3 mk. penge – således i en notits om Odense⁸¹, der formentlig stammer fra tiden, inden møntskatten blev pålagt. Paralleller hertil foreligger i flere andre eksempler fra 1200-tallet (F. J., s. 65), der hovedsagelig stammer fra tiden før møntforhøjelsen.

I sin behandling af kornmålenes forhold til pengeværdierne tager F. J. selv sagt sit udgangspunkt i sin fremstilling af Danske Kornmål i 1600-tallet, 1986, hvorfra han henter sin oversigt (s. 67-70) over de regionale kornmål. Desværre påbegynder han derpå denne del af sin undersøgelse med en præsentation (s. 70-71) af et tvivlsomt citat fra Jacob Bircherod⁸², der sætter 1 mk.

korn lig med 16 tdr. korn ca. 1308. F. J. erkender ganske vist (s. 72), at der her er tale om et mål, »der er ganske ukendt som rumfang for nogen dansk tønde«, men mener det alligevel brugbart, da han i ligningen 1 mk. korn = 16 tdr. øjner »den eneste oplysning fra samtlige dokumenter om hvilken fysisk mængde korn, der var forbundet med et af mark kornbegreberne« (s. 70 ff)⁸³. Atter her sætter F. J. sin lid til en eksakt talmæssig identitet, som imidlertid ikke er uden lyde. F. J.'s tolkning bygger nemlig på en identifikation af korn-tønden i Rise herred ved Åbenrå⁸⁴ med Odense- eller Åbotønden – vel at mærke sådan, at der ikke regnes med selve Åbotønden på 144,408 l. (F. J.'s beregning), men med en »havnetønde« på 162,459 l. – på 9 skpr. i st. for 8⁸⁵. Når Åbotønden ca. 1308 så fordobles, passer pengene!

Til syvende og sidst grunder F. J. sin opfattelse på, at Åboskæppen på 18,051 l. dominerede i området, såvel i Haderslevhus len som i Flensborghus len (Danske Kornmål, s. 46), som Rise herred hørte til; men dette har han ikke ført bevis for – tværtimod foreligger der mulighed for, at andre skæpper også har gjort sig gældende⁸⁶, ligesom det er en kendsgerning, at lighed i mønt, mål og vægt endnu ved år 1700 ikke var gennemført i Sønderjylland. Byskæppen anvendtes langt ned i 1700-tallet, bl.a. i Flensborg amt⁸⁷. F. J.'s udnyttelse af Bircherods notat hviler derfor helt igennem på et utilladeligt løst grundlag, og når han ud fra sin sammenligning mellem Odense- og Rise-målene slutter, at Åbolæsten, der ca. 1308 var 2599,344 (!) l. byg, 1683 var fordoblet til 5198, 688 l., kan jeg umuligt følge ham. F. J.'s antagelse bliver ikke bedre af, at han derefter konverterer den til sjællandske forhold⁸⁸, såvel som til vestjyske og nordjyske⁸⁹.

Da disse teorier så åbenbart må for-

kastes, skal jeg ikke her beskæftige mig med dateringen af forandringerne, der (s. 78-80) fører F. J. ud i yderligere uholdbare spekulationer.

Til ovenstående skal videre blot bemærkes, at F. J. fører fordoblingen af Åbomålet helt ned på skæppeniveau, nemlig fra Anders Sunesens antagne (skånske) skæppe på 9,105 l. til den senere dobbelt så store skæppe (s. 71-72). »Penningskæppen« identificerer F. J. så (s. 72-73) med den bekendte »debitus modius« i Kong Valdemars Jordebogs Falsterliste, der imidlertid indgår i en langt mere kompliceret sammenhæng⁹⁰.

F. J. har endnu en trumf i baghånden:

Forfatteren afslutter sin undersøgelse af Mark Sølv med en beregning af svensk valuta (om den norske se ovenfor, s. 538 note 50) ud fra det tidligere benyttede tienderegnskab 1282 (Dipl. Dan. 2. række 3. bind nr. 33), hvorudfra 1 svensk mk. sølv kan sættes til 209,952 (25/27) eller 209,98 g⁹¹. Denne vægt svarer til Roskildevægten (jfr. s. 74), hvorfor »det ikke vil være muligt at bevise, at Sjælland og øerne øst for Storbælt samt Skåne oprindeligt er danske, tværtimod er der bevis for at må de (!) være svenske« (F. J., s. 100). – Sådan!

F. J.'s Mark Sølv er et væsentligt og tankevækkende arbejde – på godt og ondt. Ellers ville anmelderen ikke have brugt så megen tid og plads på det. Jeg mener ikke, at F. J. i ret mange henseender får det sidste ord, hvilket på ingen måde er ment som noget nedsættende. Jeg ser først og fremmest Mark Sølv som en elegant matematisk *etude*, som viser historikeren hans begrænsninger, men også maner til genmæle. Som historisk værktøj bør den ikke benyttes.

Jeg er Søren Balle taknemlig for uselvisk hjælp. Museumsoverinspektør Jør-

gen Steen Jensen har beredvilligt gennemlæst anmeldelsen i manuskript og har – især ud fra møntfundene – fremsat en række velkomne kommentarer dertil, bl.a. med henvisning til direktør, cand. polit. K. G. Kaabers forskningsindsats. Som kendt i mønthistoriske kredse har hr. Kaaber et stort værk under udarbejdelse, nemlig Introduktion til en nyordning af de danske udmøntninger i tiden fra Valdemar den 2. Sejrs senere regering: år til Valdemar den 4. Atterdag (jfr. Arbejder for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1986, s. 213-238), som vil bringe en revision af P. Haubergs publikation 1884-1914 af de da kendte danske udmøntninger fra tiden indtil 1481. Kaabers værk vil venteligt imødekomme nogle af historikernes behov. Foruden henvisningerne til Kaaber (se også note 78) har jeg i tilslutning til Jørgen Steen Jensens bemærkninger, som jeg takker meget for, foretaget enkelte modfikationer, men ikke nogen ændring af grundholdningerne i anmeldelsen.

Det er mit håb, at de fremover mere generelt må kunne findes udveje for anvendelse af det omfattende møntmateriale i nærværende sammenhænge, hvilket vil kunne blive til uvurderlig gavn for dansk økonomisk historie i middelalderen.

1. Det kan endvidere nævnes, at såvel Statens humanistiske Forskningsråd som Carlsbergfondet har støttet F. J.'s udgivelser.
2. Se den historisk-matematiske dobbeltanmeldelse i Historisk Tidsskrift bd. 88,1, 1988, s. 149-161.
3. Historie Ny række 17, 1987-89, s. 299-303.
4. Kongemagt og Samfund i Middelalderen. Festskrift til Erik Ulsig, 1988, s. 441-452. – Falsterundersøgelsen bd. 2, 1989, s. 198-203. – Historie Ny række 18,3, 1990, s. 487-491. Anmeldelse af

- Søren Balle: Mønt, vægt og kornmål i Danmark i 1500-tallet.
5. S. 151.
  6. Nordisk Kultur XXX, s. 175-284.
  7. Historie 18,3, s. 478.
  8. Dette så meget mindre, som F. J. ikke kender mageskiftebesigtigelserne, som sikrest viser relationerne mellem de danske regionale kornmål.
  9. Historie 17, s. 300 ff.
  10. Se herom Historie 18,3, s. 489.
  11. Jeg tænker herved bl.a. på det museale materiale, hvis muligheder langt fra er udtømt, men finder det tillige overvejende sandsynligt, at relevant skriftligt materiale med tiden vil dukke op, da der ikke er foretaget nogen systematisk eftersøgning derefter. Jeg har påbegyndt arbejdet med at indsamle og bearbejde eksisterende oplysninger; men det skrider langsomt frem, dels p.gr.a. materialets spredte karakter, dels p.gr.a. andre faglige forpligtelser.
  12. Maal, Vægt og Taxter; se s. 209 med omtalen af skæppens konstruktion.
  13. Se herom Historie 18,3, s. 489.
  14. Søren Balle: Mønt, vægt og kornmål, s. 43.
  15. Fortsat s. 151.
  16. S. 158.
  17. S. 158 f. – Der findes ingen historisk dokumentation for anvendelsen af den rhinske fod i denne forbindelse; en sådan dokumentation foreligger heller ikke hos Svend Aakjær (Maal, Vægt og Taxter, s. 209), fra hvem F. J. har overtaget aksiomet om, at netop denne fod har været benyttet.
  18. Hvorimod Perram (s. 160 f.) når til den slutning, at det vil være mest hensigtsmæssigt at arbejde med en skæppe, hvor fejlen i diagonalens længde er af mindre betydning. Perram går således i realiteten imod F. J.'s skæppeberegninger uden for Skåne.
  19. Maal, Vægt og Taxter, s. 179 f.
  20. S. 8. – Jfr. forfatterens tanker om anvendelse af gamle dansk-engelske mål i doktorafhandlingen fra 1986 (s. 42-43, 74). – Sammesteds behandler F. J. den danske smørvægts forhold til Kölner-vægten efter reformerne 1683 og 1698 (s. 63-64) og fastsætter, da »man ikke kender den eksakte vægt for 1 kølner mark i Danmark i middelalderen«, allerede her Kölnermarken i forhold til »en af de mest stabile vægte i Nordeuropa: det engelske pund = 349,92 g som følge af det danske møntvæsens tilknytning til det engelske. – Heraf følger 1 kølner mark = $\frac{160}{240} \cdot 1$ eng. pund à 349,92 g = 233,28 g, der kun afviger: 0,2 % fra den sidenhen normalt fikserede vægt for kølnermarken: 233,81 g ...« (s. 65 f. – under henvisning til bl.a. C. H. V. Sutherland's arbejde fra 1973 (English Coinage 600-1900, se bl.a. s. 48), der optræder i F. J.'s Litteraturfortegnelse i Mark Sølv, s. 118). Bortset fra, at F. J. 1990 sætter den »klassiske« Kölnermark til 233,85 g, svarer hans formulering 1986 i alle detaljer til den senere. F. J. anerkender således i princippet den danske vægts afhængighed af Kölnermarken, men bestemmer den i realiteten efter Towermarken. Emnet vil blive uddybet i det følgende.
  21. F. J., s. 19, om møntsølvets finhed.
  22. F. J., s. 7 etc. om købsomkostninger. Blandt usikkerhedsmomenterne må endvidere omtales afvigende kurser for efterligninger af originalvalutaer (F. J., s. 19).
  23. F. J., s. 9.
  24. I 1300-tallet.
  25. Se titlen på dennes arbejde i note 4; bogen udkom 1987. – Søren Balle står F. J. nær i sit syn på det nordiske Nordsøimperiums rolle for udmøntningen, og da han er uddannet historiker, må hans argumentation og resultater afgjort have interesse for vor forfatter.
  26. Mest dennes posthume arbejde Medeltidens Unsvikter, 1982, der takket være fondsbestyrelsens uforstand aldrig er blevet bogtrykt, men desuagtet er kendt viden om (Se H. Witthöft: Münzfuss, Kleingewichte, Pondus Caroli und die Grundlegung des nordeuropäischen Mass- und Gewichtswesens in fränkischer Zeit, 1984, s. 46 note 143). F. J. må formentlig have kendt bogen; men han nævner den ikke.
  27. Blandt Witthöfts omfattende mønthistoriske og metrologiske produktion skal her fremhæves Münzfuss .. (se note

- 26), samt Die Markgewichte von Köln und von Troyes im Spiegel der Regional- und Reichsgeschichte vom 11. bis ins 19. Jahrhundert. Historische Zeitschrift 1991, 4, s. 51-100. Sidstnævnte afhandling har F.J. naturligvis af gode grunde været afskåret fra at benytte.
28. Se foreløbig Gert Posselt i Fortid og Nutid 1991, s. 52-53.
29. S. 8.
30. Jfr. note 20 ovenfor.
31. Balle bygger fortrinsvis på A. E. Berri-man: Historical Metrology, 1953.
32. Mønt, vægt og kornmål, s. 26-28, 33.
33. Jeg ser her bort fra det »ydre« slægt-skab, som møntmestre og mønternes udseende – foruden naturligvis rigsfæl-lesskabet – indicerer. – Identiteten af lundensiske og engelske møntstandar-der, som fremførtes af P. Hauberg (Myntforhold og Udmyntninger i Dan-mark indtil 1146. Det Kongelige Dan-ske Videnskabernes Selskabs Skrifter 6. Række. Historisk og Filosofisk Af-deling V,1, 1900, s. 141-148), hvis re-sultater al dansk mønthistorisk forsk-ning – også Balles og F.J.'s – siden har bygget på, må efter C. J. Beckers 1981 (The Coinage of Harthacnut and Mag-nus the Good at Lund c. 1040-1046. Studies in Northern Coinage of the Eleventh Century. Det Kongelige Dan-ske Videnskabernes Selskab. Historisk-filosofiske Skrifter 9:4, s. 151) fremsat-te opfattelse være moden til revision, og gennemførelsen af en sådan er na-turligvis en langstrakt proces, som imidlertid må være en væsentlig forud-sætning for, at det fundamentale spørgsmål om dansk møntvægts afhæn-gighed af den engelske kan afgøres med sikkerhed.
34. Jeg tillader mig her for kornmålenes vedkommende at henvise til min arti-kel Fra skæppe til læst. Studier i korn-mål anvendt i Danmark i middelalder og nyere tid. Kongemagt og Samfund i Middelalderen. Festskrift til Erik Ul-sig, 1988, s. 444-447.
35. S. 10-12 (Forholdet mellem kölnsk og dansk vægt); 29 f. (Troyesvægt og dansk vægt).
36. S. 7-8 (Forholdet mellem engelsk og kölnsk vægt). – Også for Søren Balle spiller de relative forl old en stor meto-disk rolle (s. 37, 45), og han kan komplimenteres for, at han gennem Runquist har fundet frem til Pegolotti-relationerne og dermed til et væsentlig belæg for en Kölnermark på ca. 233,2760 g (s. 32 f.).
37. F.J. foretager ikke sådanne beregnin-ger og har vel helt eller delvis været u-bekendt med grundlaget for dem, men sætter Kölnermarken lig med Tower-marken, »idet vi endnu ikke med sik-kerhed kender den oprindelige vægt, der meget vel kan være den anførte nordiske (Towervægt n!), og fordi af-vigelsen i det foreliggende tilfælde kun er på: 0,2% (s. 8). – Troyesmarken ansætter F.J. efter Hauberg (s. 147). (Nemlig efter P. A. Munchs udg. 1864, s. 6) traditionelt til 44, 75 g (s. 29). Det viser sig imidlertid, at denne vægt var Ludvig IX's Pariservægt, som afveg fra Troyesvægten (Witthöft 1991, s. 65 f., 73 f.). Denne forskydning får betyd-ning for F.J.'s beregning af den dan-ske sølvmark (s. 29-33), men herom nedenfor.
38. Pegolotti's tekst kendes i afskrift fra et stateligt håndskrift fra 1400-tallet i Bi-blioteca Riccardiana i Firenze med be-tegnelsen Codice Riccardiano 2441, fol., udgivet og kommenteret af Allan Evans i Cambridge, Mass., 1936. Den-ne standardudgave, som findes på Det kongelige Bibliotek og er benyttet her, har Runquist tilsyneladende ikke kendt, men henholder sig til den ud-førlige gengivelse hos Bálint Hóman: Magyar Pénztörténet 1000-1325, Buda-pest 1916, som jeg ligeledes har kunnet gøre mig bekendt med, hvorimod jeg ikke har set Pagnini: Della decima e delle altre gravezze II, Lisbona e Luc-ca 1766, der ligesom Evans-udgaven indeholder en fuldstændig publikation, men naturligvis ikke efter moderne regler (Medeltidens Udsvikter, s. 6).
39. Evans' udgave, s. 151-255.
40. Se F.J., s. 7, om vekselskurser.
41. Se Witthöft 1991, s. s. 93; Balle, s. 33; F.J., s. 8.
42. 1991, s. 65ff., 73.

43. Vægten svinger dog noget; Witthöft sætter den vigtige nederlandske Troyesmark til 246,08 g (s. 69) – eller 20,04/19.
44. Her skal nævnes Kjell Runquists omtale (jfr. nedenfor) i Medeltidens Unsvikter (s. 85) med henvisning til P. Guilhiermoz: Note sur les poids du Moyen Âge. Bibliothèque de l'École des Chartes LXVI, 1906, s. 201 f.
45. I Niels Skyum-Nielsens udgave 1. række 6. bind, 1979, nr. 16, 17 og 42.
46. I 1. og 3. brev betegnes marken som mk. kölnsk, men med den vigtige tilføjelse, at der på hver mark gik 1 lod mindre end normalt (*uno lothone minus ualente in unaquaue marca, unaquaue marca lotone minus ualente*. – I 1. brev tales om *examinatum argentum*, i 3. brev om *purum argentum*).
47. F. J., s. 10-12.
48. Mest tungtvejende er nok, at tyskerne i det første brev krævede, at kongen (Valdemar II) skulle tage på korstog til Det hellige Land med 100 skibe – eller i tilfælde af lovligt forfald – skulle betale 25.000 mk. sølv! Dette krav blev i de to sidste breve opgivet og afløst af forskellige andre krav, nemlig om nogle af den afdøde dronnings guldsmykker, kostbare klædninger til 100 riddere og 100 heste – fordringer, der formentlig ikke kan komme op på 25.000 mk. sølv.
49. Således også Runquist; se note 44.
50. At den til den danske svarende norske mk. sølv havde samme lødighed som engelsk mønt, er derimod veldokumenteret (F. J., s. 86-87).
51. 1991, s. 64.
52. Dipl. Dan. 2. række 3. bind, 1933, nr. 33. – Da denne – nederlandske – Troyesvægt synes sikrest i en relativt sen periode, kan man i stedet vælge vægten 245,56 g, hvorved den danske mk. sølv (8/9) kommer på 218,3 g. – Da F. J. (note 37) regner med Parisermarken 244,75 g, får han (s. 30, 33) 217,56 g, 216,156 g, hvilket altså er lidt for lavt.
53. Dipl. Dan. 2. række 11. bind, 1950, nr. 152.
54. Først nævnt 1308 (1297); må især have haft tilknytning til Roskilde by og stift.
55. Se s. 15; jfr. s. 20 om Roskildevægt og Dansk vægt.
56. Jfr. ovenfor.
57. Dipl. Dan. 2. række 7. bind, 1956, nr. 385. – Tolden på 32 sterlinge af hver kogge skulle allerede 1251 24/9 svares af ummelandsfarerne. 1304 $\frac{13}{3}$ pålagdes der eksporttold i sterlinge, 6 pr. stk. (Dip. Dan.).
58. G. Hatz: Finds of English medieval coins in Schleswig-Holstein. Studies in Numismatic Method presented to Philip Grierson, 1983, s. 212-213. For Danmarks vedkommende kan bl.a. henvises til Dipl. Dan. 1251 1/9, 24/9, 1267 10/9 (F. J., s. 32), men vel især 1298 7/4 (F. J., s. 55), samt til de af Nationalmuseet analyserede møntfund. 1 pd. sterling bestod som bekendt af et helt antal shillings, nemlig 20, hvorimod 1 mk. sterlings shillingtal var brudent (13 sh. 4 pence – se 1267 10/9), hvilket jo viser, at Towermarken var et sekundært fænomen, medens Kölnermarken havde en klar underinddeling i 16 lodder. – En enkelt bemærkning til 1298 7/4: Det er fejlagtigt, når F. J. konverterer fra penninge her til mk. sølv 1367 5/8 (s. 55); den første sum angår patronatsrettigheder, den anden landgilde.
59. Hvorvidt disse sterlinge har været kontinentale efterligninger (F. J., s. 17 ff.), synes særdeles tvivlsomt; foreløbig kan det noteres, at N. J. Mayhew's tolkning af »kronede« sterlinge (Edwardian Monetary Affairs, 1974, s. 125-146. – Jfr. Hatz, s. 221 n. 45) ikke falder sammen med det af F. J. fremførte.
60. G. Hatz, anf. afh., s. 213. – Jfr. Dipl. Dan. Maj 1252.
61. Nordiske Fortidsminder Serie B bind 12, 1-2, 1992.
62. Dipl. Dan. 1334 30/8.
63. Dipl. Dan. 1353 18/9.
64. Dipl. Dan. 1357 22/11.
65. Landgilde og Udsæd, 1968, s. 130.
66. Jeg er naturligvis enig med F. J. (s. 26) i, at taksten efterhånden fik en ren formularkarakter; de absolutte værdier har været vigende (Se Søren Balle 1987, s. 12 f.).
67. For anmelderen har det siden ca. 1960 været en gåde, hvorfor 1 mk. sølv i senmiddelalderen sattes til det skæve tal 45 sk. lybsk; men den traditionelle danske

- markkurs må formentlig være forklaringen.
68. Svend Gissel: Landgilde og Udsæd, 1968, s. 261. – Samme i Hornsherredundersøgelsen, 1977, s. 293.
69. Svend Gissel: Kong Valdemars Jordebog. – Falsterundersøgelsen bd. 1, 1989, s. 51-53.
70. S. 64-80.
71. Se s. 66.
72. Således i Anders Sunesens parafrase over Skånske lov – se § 65 (F. J., s. 64).
73. Med Jyske lov fra 1241 er det jo en anden sag.
74. Som F. J. påstår at være officielle og daterbare. Dette står i modstrid med den samlede sagkundskabs opfattelse – se sidst Ole Fenger i Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie bd. 4, 1989, s. 278.
75. Indtægterne af Ribe, samt af flere landdistrikter og ejendomme. Kursen 1 mk sølv = 2 mk. penge påpeges af Erik Arup: Danmarks Historie I, 1925, s. 295, og Svend Aakjær: Maal, 1936, s. 242 f., samt sidst og bedst af Erik Ulsig og Axel Kjær Sørensen: Studier i Kong Valdemars Jordebog – Plovtalsliste og Møntskat. Historisk Tidsskrift bd. 81,1, 1981, s. 19-20. – Jfr. tillige Sture Bolin: Skatpenning og plogpenning i medeltidens Danmark, 1952, s. 62-64.
76. Poul Johs. Jørgensen: Manddrabsforbrydelsen, 1922, s. 25. – Erik Kroman og Stig Juul: Danmarks gamle Love på Nutidsdansk bd. 3, 1948, s. 39.
77. Jeg tilslutter mig Ulsig og ikke den mere tvivlende Niels Skyum-Nielsen, som heller ikke totalt afviser indførelsen af en mere stabil og lødig mønt omkring 1240 (se hans noter til Danmarks Riges Breve I. rk. 6. bd., 1979, nr. 182 og 203 (1234)).
78. Se herom Ulsig 1981, s. 16-21. – Om dansk møntpolitik 1234-45 henvises tillige til K. G. Kaaber: Niels Stigsens møntreform af 1234/35 og dens skæbne indtil hans fald i 1245. Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1986, se især s. 224-237. Møntforandringens metrologiske hovedtræk er endnu ikke belyst på tryk på grundlag af møntmaterialet.
79. Problematikken omkring den »Jyllandsmark«, som Kjell Runquist kalkulerer med til forskel fra »Valdemarsmarken« (Rymdmått, vikter och kronovärderingsvärden i Kung Valdemars jordebok, 1950 (Hallands F. embygdsförbunds skriftserie III), s. 18: 0, 87) eller andre tilsvarende fænomener, omtales ikke af F. J. og skal heller ikke behandles her.
80. Herved ses naturligvis bort fra Jyske lov, som ganske vist også rummer overleveringsproblemer (se Svend Gissel i Falsterundersøgelsen bd. 1, s. 55-56).
81. Håndskriftets fol. 19 v. : – Se F. J., s. 40.
82. Ny kgl. Saml. 404 2°, s. 185, trykt i Dipl. Dan. 2. rk. 8. bd. nr. 131.
83. Bortset fra, at jeg ikke ville have ventet tøndens anvendt så tidligt på dansk område, finder jeg, at et sådant tøndemål 324,918 l. (!) måtte kræve en gedigen samtidig originaltekst hvis det skulle tages for gode varer af en historiker.
84. Håndskriftet af Kong Valdemars Jordebog, fol. 14 v.
85. F. J. introducerede i Danske Kornmål, 1986, s. 36-37, det læede begreb »havnetønde« svarende til 9 skpr. rug, der if. Jyske lov III,3 ydede i styresmanden af hver havne, men ganske vist uden at betegnelsen »tønde« blev heftet på ydelsen på 9 skpr. »Havnetønden« er altså en – godt nok kvalificeret – konstruktion.
86. Se herom Aakjær: Maal, s. 208, 213. – Runquist: Rymdmått s. 45-46.
87. Se herom Holger Hjelholt i Sønderjyllands Historie III, 1922, s. 341.
88. F. J.: Mark Sølv, s. 73-74. – De sjællandske mål anses af F. J. for uændrede fra 1231 til 1683.
89. S. 74-76. – Der postuleres her en forøgelse med henholdsvis 33 og 100%. – Se endvidere oversigten s. 76-78.
90. Se herom Svend Gissel i Falsterundersøgelsen, 1989, bd. 1, s. 283, og bd. 2, s. 201.
91. F. J., s. 81-84. – Be nærk hertil Witthöfts afvigende ansættelse af Troyesmarken. – Det skal tilføjes F. J.'s distinktion mellem vstdansk og østdansk mk. sølv (218,7 og 209,952 g) bemærkes, at den er afhængig af F. J.'s lødighedsberegninger (F. J., s. 59, 66, 74 og 80), hvorfor den ikke kan godtages af nærværende anmelder.